

vybraných textů (P. Bezruč, J. Zeyer, J. Karásek ze Lvovic a J. S. Machar) a obrazová příloha.

Mám-li se ještě jednou vyjádřit souhrnně: Přehledně a přesvědčivě strukturovaná kniha, jejíž přínos jsem už předeslal, je materiálově fundovaná, bohatě faktograficky podložená. Mnohdy se blíží cílům recepční estetiky, ale i literární sociologie. Kombinuje podrobné studium recepce a dobového diskursu o antice se subtilními rozbory a komparacemi básnických koncepcí a reprezentací.

Zdeněk Hrbata

Ústav pro českou literaturu Akademie věd ČR, v. v. i., Praha
hrbata@ucl.cas.cz

Wendy Drozenová, Vojtěch Šimek a kol.: Filosofie Hanse Jonase

Praha, Filosofia 2019, 277 s.

Editoři uvedené kolektivní monografie se ujali obtížného úkolu: zmapovat základní sféry myšlení jednoho z nevlivnějších filosofů dvacátého století, Hanse Jonase. Jonas se stal obecněji proslulým především díky vytčení principu odpovědnosti, který postavil do centra lidských eticky relevantních postojů zejména v souvislosti se stále povážlivějším stavem přírodního prostředí. Nepominul při tom dosavadní zaměření etiky na oblast mezilidských vztahů, kde jsou tematizovány základní kategorie, jako je svoboda, povinnost, hodnoty nebo ctnosti. Tyto kategorie nebyly jeho průkopnickým přístupem vyřazeny ze sféry etického uvažování, ale byly vázány do nového kontextu, souvisejícího s akcelerující ekologickou krizí.

Není to však jen nová problémová oblast, odhalená Jonasem, která zaujala editory publikace, ale také překvapivý rozsah Jonasových filosofických zájmů. Interpretace klíčových aspektů jeho mnohotvárného díla má průkopnický význam. To se týká zvláště jeho poukazů ke gnostickým dimenzím, k filosofickým interpretacím přírodovědné tematiky a také existenciálně, až traumaticky prožívaného Jonasova vztahu k Bohu po tragické události holokaustu. Nebudu se věnovat všem kapitolám knihy rovnoměrně; tam, kde se necítím být kompetentním, se pokusím reprodukovat Jonasovy názory jen v kostce: především se to týká interpretací přírodovědné a matematické oblasti. Má recenze bude mít tudíž do určité míry subjektivně zabarvený, a tím i limitovaný charakter.

Úvodní studie Wendy Drozenové zasvěceně ozřejmuje Jonasovu celkovou filosofickou pozici. Právě zde je poprvé poukázáno na Jonasovo ovlivnění gnózí a na problém „smrti Boha“ po Osvětimi. Drozenová je tak první z těch přispěvatelů, kteří považují Jonasovo pojetí Boha za nedostatečné, a to ve vztahu lidským dějinám i k přírodě. Klíčový aspekt Jonasova filosofického postoje autorka spatřuje v kritickém přesvědčení o ztrátě „ontologického zakotvení hodnot“ v epoše technologické civilizace.

První kapitola recenzované publikace, „Against the Stream – Jonasova idea odpovědnosti v současném diskursu o etických principech“, jejímž autorem je Dietrich Böhler, se vyznačuje pečlivým analytickým přístupem k problematice odpovědnosti.

Tomuto tématu se autor věnuje dlouhodobě – a i zde ho zkoumá diferencovaně, v jeho různých významech. Podobně jako u nás R. Kolářský i Böhler tematizuje souvislost Jonasovy filosofie s transcendentálně pragmatickým přístupem K.-O. Apela. Ač nepřijímá Jonasovu filosofii nekriticky a poukazuje například na to, že ne všechna jeho stanoviska jsou náležitě zdůvodněna, akceptuje Jonasův normativní závěr, že lidstvo „má být“ a že jeho existenci na Zemi mají být zajištěny i odpovídající přírodní podmínky.

Klíčovou roli v Böhlerově analýze hraje koncept důstojnosti lidského života související s přesvědčením o dobrotě bytí, jež vyplývá z dobroty Stvoření. Tato filosofická pozice je Böhlerem posuzována v různých kontextech: jedním z nich je i genová manipulace, jež je podle jeho názoru příkladem neblahého směru vývoje naší technologické civilizace. Stejně jako mnoho dalších autorů i Böhler poukazuje na nemožnost exaktního zodpovězení otázek, jež se v souvislosti s uvažovaným užitím genové manipulace týkají rozsahu a dosahu lidské odpovědnosti. Oproti Jonasovi Böhler výslovněji zdůrazňuje provázanost charakteru našeho typu civilizace s trendy globálního kapitalismu. Je to podle jeho vyjádření fakt natolik zřejmý, že ho mohou nevidět jen „lidé typu Donalda Trumpa“. Celkově Böhler akcentuje základní Jonasovu myšlenku potřeby nové etiky přiměřené technologické civilizaci, jež mimo jiné vyžaduje i dobrovolný obrat všech lidí k větší skromnosti.

Autorky kapitoly „K otázce vplyvu Jonasovej etiky“, Eva Smolková a Zuzana Pavlovičová, v jejím úvodu definují nové pojetí etiky opírající se o základní koncept odpovědnosti, jež staví do protikladu k dosud převládajícímu antropocentrismu, přičemž druhý ze jmenovaných popisují v negativních konotacích. Spíše než v dílech jednotlivých filosofů sledují vliv základních Jonasových filosofických myšlenek v celkových, a to i politických, souvislostech – a také to, jak se postupně artikulovaly v legislativě jednotlivých evropských zemí (odkaz na Slovenskou republiku). Poukazují také na širší kontext Jonasových myšlenek reflektujících alarmující situaci životního prostředí; zde uvádějí zprávu G. H. Bruntlandové *Naše společná bu-*

doucnost,¹ jež analyzovala environmentální témata v souladu s intencemi Jonasovy etiky. Postulát trvalé udržitelnosti, jenž se se mezitím stal široce sdíleným (ovšem v různém obsahovém pojetí) teoretickým stanoviskem, je jistě – nejen podle autorek – nutné promítnout do konkrétních politických a legislativních norem.

Další přispěvatelka, Kateřina Šolcová, si ve svém příspěvku „Myšlenka pokroku v díle Hanse Jonase“ všímá jeho diferencovaného pojetí tohoto klíčového pojmu. Zatímco vědecký pokrok sám o sobě Jonas charakterizuje jako pozitivní, u technického pokroku lze podle jeho názoru konstatovat pozitivní i negativní aspekty. V souladu se stanoviskem (necitovaného) P. Pitharta, který kritizoval nahrazení dějin spásy právě dějinami pokroku,² akcentuje autorka Jonasovu kritiku eschatologií předpokládajících existenci cíle, k němuž dějiny směřují. Explicitně se při tom obrací proti utopismu marxistickému, definujícím ideální cíl komunistické budoucnosti jako základní vztažný bod. Zde by ovšem bylo možné namítnout, že takové pojetí není v marxismu jediné, jak koneckonců dokládají i Marxova slova o tom, že komunismus není „ideál“, nýbrž „skutečné hnutí“. Šolcová se ovšem nezaměřuje výlučně na marxismus, uvádí i jistý ideový souběh utopismu a předpovědí neomezeného ekonomického růstu vnímaného v USA v 50. a 60. letech 20. století jako jednoznačně pozitivní trend.

Jako autorka samostatné kapitoly „Jonasova etika techniky a její metafyzické ukotvení“ se dále představuje Wendy Drozenová. Ve svém příspěvku souhlasně reprodukuje Jonasovu – poměrně široce přijímanou – myšlenku novověkého původu pouze objektivizujícího a utilitárně pojatého vztahu člověka k přírodě, v němž se ztrácí porozumění pro imanentní účely v ní obsažené i úcta k ní. Právě takový vztah charakterizuje naši vědeckotechnickou civilizaci. Lze připomenout, že původ tohoto nežádoucího zvratu vztahu člověka k přírodě je hledán různě: v židovsko-křesťanské tradici (citovaný L. White), v prostředí starověkých řeckých měst (J. Šmajš), nebo už v ustrojení lidské přirozenosti (I. Dubníčka). Právě na pozadí neblahého vývoje naší civilizace je podle Drozenové třeba vnímat Jonasův akcent na odpovědnost obnášející i požadavek dobrovolné skromnosti.

Jak známo, Jonas se pokusil o překonání tradiční dichotomie mezi tím, co jest, a tím, co být má [is, vs. ought to be]. Drozenová se v této souvislosti zaměřuje zejména na jeho zdůraznění významu prožitkové roviny hodnotového vnímání přírody, kde se vyazuje její teleologický charakter. Z tohoto fenomenologického základu podle ní vyrůstá organicky metafyzická koncepce, jež poukazuje k výslovnému přijetí náboženského zdůvodnění, v němž dobrota bytí plyne ze stvořitelského aktu. V zobecňujícím hodnocení autorka diferencuje mezi Jonasovou filosofickou koncepcí etiky vztažené k technologické civilizaci na jedné straně a spekulativní teologií na straně druhé. První ze jmenovaných podle jejího názoru bere realisticky

1 Srov. Kol. autorů, *Naše společná budoucnost*. Přel. P. Korčák. Praha, Academia 1991.

2 Podiven, *Češi v dějinách nové doby. Pokus o zrcadlo*. Praha, Rozmluvy 1991, s. 24.

v úvahu lidské možnosti i dosah lidské odpovědnosti, zatímco druhá tím, že Boha chápe pouze jako stvořitele světa, do něhož již dále nezasahuje, člověka odpovědností vyložené „přetěžuje“.

Právě na tento neuralgický bod Jonasovy koncepce organicky navazuje Martin Jabůrek v kapitole „Hans Jonas a problém zla“. Autor zkoumá uvedený problém ve dvou základních, úzce souvisejících rovinách: teoretické a praktické. V teoretické, spekulativní rovině konstatuje blízkost Jonasova pojetí k novoplatonismu, Schellingovi a Hegelovi, v rovině empirické, resp. dějinně konkrétní zdůrazňuje centrální roli zkušenosti bezprecedentní dějinné události holokaustu. Je to právě tato zkušenost, jež Jonase nutí hledat pro ni teoretické vysvětlení a nevzdat se předpokladu Boha – alespoň ne úplně. Po této tragické události pokládá autor podržení základních charakteristik Boha, dobroty, všemohoucnosti a inteligibility, za nemožné. Palčivým problémem se zde jeví především předpoklad Boží všemohoucnosti. Za holokaustu totiž Bůh projevil – v protikladu k biblickému k pojetí – ve vztahu k pozemskému světu bezmocnost a nezasáhl. Ale kdy jindy už by měl? Řešení nalézá Jonas ve spekulativní teologické hypotéze, podle níž se Bůh dobrovolně vzdal své všemohoucnosti a vložil osud světa na bedra člověku. Jonas vykládá tuto – zvláště pro Židy traumatickou – zkušenost jako etapu Božího sebevyvoje.

Je zřejmé, že Jonasova koncepce Boha vzdávajícího se všemohoucnosti se blíží křesťanskému pojetí Ježíšovy „úlohy“ mezi lidmi, resp. ve světě. Jabůrek je přesvědčen, že uvedené pojetí by mohlo být blízké těm, kdo jsou zakotveni v „sekulární a osvícenské tradici“. Jako takovému se mi ovšem Jonasova koncepce jeví spíše jako ještě spekulativnější a účelovější pokus o – „přece jen“ – záchranu Boha než například tradiční teodicea. Je-li totiž vše – v důsledku Božího vzdání se všemohoucnosti – vloženo na bedra člověka, není jednodušší se Boha vůbec vzdát: není Boží bezmocnost spíše „důsledkem“ jeho neexistence?

Následují dvě kapitoly věnované biologické problematice a jejím filosofickým konotacím. Jejich podrobné zhodnocení by z mé strany vyžadovalo poučenější znalost problematiky, proto se pokusím jen o stručné shrnutí v nich obsažených myšlenek. V kapitole „Etablovaná biologie jako Jonasův ‚matematický bůh‘ a z toho plynoucí důsledky“ Jiří Vácha analyzuje Jonasův „ontologický výklad“ biologických fenoménů. Pozitivně zde hodnotí fenomenologii ovlivněné zaměřením na subjektivní stránku organismů, z něhož lze usuzovat na zájem organismu na svém bytí. Už v materii se totiž projevuje to, co vzniká na prožitkové straně. Tímto pojetím se, dle Váchy, Jonas posouvá ve filosofické reflexi přírodních věd mimo koncept „matematického boha“, který se míjí s podstatou života jako na sebe zaměřenou individualitou.

Problémově je předchozí kapitole blízký text Marcuse Knaupa „Nové chápání přírody jako základ etiky: O aktuálnosti Hanse Jonase“. Její autor u Jonase nachází neoaristotelský přístup vyznačující se teleogickou orientací. Člověk v tomto pojetí není chápán jen jako abstraktní subjekt, nýbrž i jako tělesná bytost; ani mozek tak

není abstrahován od tělesnosti, tělo je totiž naším „point of view“. Obdobně jako u Váchy je i v Knaupově textu zdůrazněn význam niternosti v hmotě, projevující se už od „velkého třesku“. Etická rovina lidského vztahu ke světu tedy přímo vyrůstá z materiální uzpůsobenosti přírody – a speciálněji z lidské tělesnosti.

Příspěvky obsažené v recenzované publikaci se věnují nejrůznějším aspektům a kontextům ústředního pojmu Jonasovy koncepce. Dokladem toho je i kapitola Vojtěcha Šimka „Je pouze dvojměrné pojetí prospektivní morální odpovědnosti kolektivního subjektu realistické?“, která „atakuje“ přímo základ struktury Jonasovy filosofické pozice na onom pojmu vybudované. Jádrem Šimkovy kritické analýzy je problematizace struktury tohoto pojmu a jeho významu. Z autorova komplexního textu lze vybrat podle mě především tyto body, v nichž se projevuje jeho kritická interpretace: odtržení prospektivní a retrospektivní odpovědnosti; přílišné zatížení lidí odpovědností, zejména vzhledem k budoucím důsledkům jejich současného jednání; nejasnost, vůči jaké instanci by mělo být lidstvo odpovědné – snad vůči dosud neexistujícím generacím?; pojetí lidstva jako kolektivního subjektu; a v neposlední řadě neuspokojivé pojetí Boha.

„Jonasův“ bezmocný a do světa nezasahující Bůh nemůže (nejen podle Šimka) splňovat roli poslední instance odpovědnosti: postrádá totiž náležitě vlastnosti, jež ji charakterizují a podmiňují. Šimek dovozuje, že to vyplývá z Jonasovy teologické koncepce, jíž chybí eschatologický rozměr. To jsou ovšem jen kritické aspekty Šimkovy interpretace. Celkově autor Jonasův myslitelský výkon vysoce oceňuje, Jonase dokonce přirovnává ke starozákonnímu prorokovi Jonášovi.³

Další kapitolu tvoří text Vasil Gluchmana „Úloha a význam důsledkov v Jonasovej koncepcii etiky zodpovednosti“. Jonasovu koncepci etiky odpovědnosti autor analyzuje v kontextu problematiky sociálních důsledků, jíž se dlouhodobě zabývá. Dospívá při tom k závěru, že problém odpovědnosti není možno řešit v takové obecnosti, jak to činí právě Jonas. S procesy vědeckotechnické revoluce (kterou ovšem Jonas tematizuje v koncepci odpovědnosti) jsou totiž specificky spjaty i sociální důsledky – a teprve toto vše dohromady tvoří komplexní novum, které je třeba interpretovat samostatně. Gluchman analyzuje také obecnou metafyzickou pozici Jonasovy koncepce, kterou označuje za „neutilitaristický konsekvencionálníismus“.

Velmi široký záběr má závěrečná kapitola s názvem „Odpovědnost jako jediný princip etiky?“, jejímž autorem je Josef Kuře. Autor v ní poukazuje na často pozapomínaný význam gnóze v Jonasově díle, který charakterizuje jako existencialistický. Gnóze podle něj v Jonasově pojetí ztrácí exkluzivní status, a přesto jde o zvláštní formu poznání umožňující utvářet existenci. Kuře oceňuje Jonasovo vyvolání před-

3 Autor věnoval Jonasovi i samostatnou publikaci: Šimek, V., *Morální odpovědnost. Filosofické a spekulativněteologické pozadí v díle Hanse Jonase*. Praha, Centrum pro studium demokracie a kultury 2018.

stavy o vzdálených účincích, v níž je důraz položen na negativní možnosti vývoje. V této souvislosti připomíná i Jonasovo apelativní upozornění, že budoucnost nemá zastoupení v žádném grémii. Zde by bylo možno poukázat i na návrhy ustavení takových grémií na politické úrovni, mezi jejichž autory je možno uvést i v jiné souvislosti připomínaného Birnbachera.

Kuře věnuje pozornost i Jonasově „ontologii času“, která podstatně ovlivňuje i jeho etickou koncepci a již charakterizuje jako překonání „bezčasí“, jímž se vyznačovaly takové klíčové etické koncepce minulosti, jako byla Platónova či Kantova. Od Kanta odlišuje Jonase i další základní rys: jeho etika je na rozdíl od autonomní etiky Kantovy heteronomní. Po „formální stránce“ je v Jonasově principu odpovědnosti obsažena podle interpreta jak deontologická, tak teleologická dimenze; pluralita principů je ovšem zahrnuta pod jediný zastřešující princip odpovědnosti, který tedy lze charakterizovat jako „regulativní ideu“.

Kuře poukazuje i na diskutabilnost některých aspektů Jonasovy koncepce: za klíčový pokládám v této souvislosti nedořešený vztah mezi objektivním statusem hodnot a pluralitou axiologických teorií. S obdobným problémem zápasil i N. Hartmann, i když tam šlo spíše o to, které hodnoty se z jejich o sobě jsoucí říše vynořují v dobově podmíněných tematizacích. To je ostatně aktuální filosofický problém dodnes.⁴

Na závěr je možné shrnout, že autorům a autorkám recenzované publikace se podařilo vytvořit plastický portrét Hanse Jonase, a to nejen jako průkopníka v oblasti environmentálního myšlení, ale i jako myslitele, který má důležitý význam pro teoretickou etiku a axiologii. Kniha připomíná i důležitou roli, již Jonas sehrává při tematizaci souvislostí filosofického myšlení s jinými vědními obory, jakož i při reflexi náboženských otázek.

Vlastimil Hála

Filosofický ústav Akademie věd ČR, v. v. i., Praha
hala@flu.cas.cz

4 Že filosofický zájem o Jonase nekončí, je možno dokumentovat i publikací Hála, V. – Kolářský, R., *Filosofie a ohrožená Země*. Praha, Filosofia 2020, kde se Jonasovu dílu věnuje R. Kolářský.